

BALOGH JUDIT^[1]

Nézetek az abszolutista államról – egykor és most – Kormányforma vagy történeti államtípus

Both Ödön emlékének

ABSTRACT

One of the most difficult tasks in the history of the state is distinguishing between forms of government and types of states, especially because there are few examples in world history where all the conceptual elements of a given type of state appeared simultaneously, or where a system described in theory was implemented in practice in its pure form. Science has always been tasked with reinterpreting historical events. This study attempts to do so by offering a new approach to the absolute form of government. The classical theoretical conception of absolutism meant that the ruler exercised absolute power in a state, exclusively and without restriction by anyone or anything. In its pure form, however, this never actually existed in any state, as it was always mixed with features characteristic of other forms of government. The study lists the forms of absolutism identified by science, first according to the time of their emergence and then according to their basic characteristics. It emphasizes the changes in theories related to enlightened absolutism and argues that these categories remain valid today, albeit with more nuanced content for both absolutism and enlightened absolutism. Additionally, new labels have emerged, such as the fiscal-military state, the coordinating state, and reform absolutism. In the final chapter, the study examines the legacy of absolutism by exploring how it shaped state organization and by identifying the tools and practices that later served as models for centralized systems of power.

Keywords: forms of government ■ absolutism ■ centralized state power
■ fiscal-military state ■ coordinating state ■ reform absolutism

[1] Habilitált egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténeti Tanszék, balogh.judit@law.unideb.hu. MTMT: 10002498 * ORCID: 0000-0002-7252-7982.

I. BEVEZETÉS

Az államtörténet egyik legnehezebb feladata az állam- és kormányformák, államtipusok elhatárolása, különös tekintettel arra, hogy a világtörténelemben is kevés példa van egy-egy államtípus valamennyi fogalmi elemének egyidejű megjelenésére, egy-egy elméletben leírt berendezkedés tiszta gyakorlati megvalósulására. Annak indoklásaként, hogy miért született meg a jelen tanulmány, további két premisszával kell élni: egyrészt azt szokás mondani, hogy a történelem utóbb nemigen változik. Ez kétségtelen, azonban a mindenkori tudomány éppen arra rendeltetett, hogy értelmezze a történelmi eseményeket, ennek pedig egyenes következménye, hogy bizonyos folyamatokra nem éppen úgy tekintünk napjainkban, mint ötven, száz vagy százötven évvel ezelőtt. Ezért szükséges a jogtörténet – jelen esetben az államtörténet, és a tágabb értelemben vett közjogtörténet – körében is a folyamatos karbantartás, ami sokszor (mint – meggyőződésem szerint – az abszolutizmusok esetében is) eddigi felfogásunk és magyarázatunk gyökeres átalakításával jár.^[2] A másik premissza az, hogy 2023-ban megjelent egy átfogó monográfia, Takács Péter kiváló alkotása^[3] az államok elméleti és történeti leírásáról. Így az a kérdés merülhet fel, hogy vajon mit lehet ahhoz hozzátenni két éven belül? E vonatkozásban azt remélem, hogy mivel e tanulmány a közjogtörténet és az összehasonlító jogtörténet eszköztárszerével igyekszik bemutatni azt a paradigmaváltást, amely az abszolút kormányzás megítélésében az utóbbi évtizedekben bekövetkezett, a Takács Péter által írt, államelméleti szempontból közelítő munka mellett is megállja helyét, többletismeretet közvetít anélkül, hogy ismételné a modern feldolgozásban már megjelent tételeket.

E tanulmánynak van még egy, nem titkolt apropója is: 2025-ben, Both Ödön halála negyvenedik évfordulóján (és születésének 100. évfordulója után egy évvel) tiszteleg az előtt a jogtörténész előtt, aki a történeti államtípusok angol, francia és német modelljeinek máig használt leírását^[4] elsőként adta magyar nyelven a joghallgatók és az érdeklődő szakközönség kezébe.

II. FOGALOMMEGHATÁROZÁS

Az abszolutizmus fogalmának említésekor a 17-18. század Európájára kell gondolnunk. Ekkor a legnagyobb európai dinasztiák már befejezték a széttagoltság felszámolását, és megteremtették a hatalom egységét. Azt az időszakot nevezzük az államszervezet-történet szempontjából abszolutizmusnak, amely-

[2] Itt is megköszönöm Sallai Baláznak a kézirat első változataihoz fűzött értékes jobbító megjegyzéseit, kiegészítéseit.

[3] Takács, 2023.

[4] Both, 1997.

ben a korábbi megosztott hatalommal (rendi dualizmussal) szemben a hatalom egyetlen személy, az uralkodó kezében van, akit ennek gyakorlásában – elvben – semmilyen szerv vagy személy, személyi kör nem korlátoz.^[5] Az "abszolútizmus" kifejezés, valamint az "abszolutista", "abszolutisztikus" jelzők tehát nem annyira egy államtípust, mint inkább egy hatalomgyakorlási módot, módszert jelölnek, amelyben az uralkodó személyesen gyakorolja a hatalmat a "közhasszon", "a nép" érdekében.^[6]

Maga az abszolútizmus megjelölés azonban nem egykorú az ilyennek nevezett rendszerekkel: történelmi korokon átívelő és máig alkalmazható államjogi kategória. Tartalma az ókori Kelet (despotikus) államaiban és a rómaiaknál egyaránt ismert volt (Ulpianus: az uralkodó akarata törvény^[7]), majd a 16. századi Angliában újra előkerült (Jean Bodin: az uralkodó csak Istennek felelős, akitől méltóságát kegyből, de kötelességként kapta^[8]). Ebben az időben alakult ki az a meggyőződés is, hogy az állami hatalom egységes, azt nem lehet megosztani több személy vagy csoport között (ellentétben a rendi felfogással), annak törvényes gyakorlóját pedig teljhatalom illeti meg.

„...az abszolútizmus szó nem létezett a kora újkorban annak a politikai rendszernek a leírására, amelynek jellemzésére a történészek manapság használják: a 17–18. században ugyanis a kortársak abszolút monarchiáról beszéltek. 1796-os franciaországi megjelenése volt az, ami elindította az abszolútizmus karrierjét, politikai jelentőséget Európában pedig a 19. század elején nyert. Első ízben akkor, amikor a spanyol király 1823-ban visszavonta a rákényszerített liberális alkotmányt és üldözni kezdte annak híveit. A kortárs liberálisok ekkor az abszolútizmus szóval bélyegezték meg a királynak és híveinek politikáját. 1830-ra, a párizsi júliusi forradalom idejére az abszolútizmus már szerves része volt a kor politikai szótárának, mégpedig egy másik „izmus”, a konstitucionalizmus, azaz az alkotmányosság ellentétjeként. Az abszolútizmussal tehát először kortárs, nem pedig történeti jelenségeket írtak le (...) Manapság (...) a történettudomány nagyjából a 17. század közepétől 1789-ig tartó időszakot érti az abszolútizmus kora alatt.”^[9]

[5] Sashalmi, 2011, 22.

[6] A személyes hatalomgyakorlás mint legfőbb jellemző alapján használta Bónis György először 1942-ben, majd későbbi munkáiban is a személyes királyság fogalmát a hasonlóan egyedül az uralkodó által gyakorolt, elvben senki által nem korlátozható, nem befolyásolható hatalomra – konkrétan az Árpád-ház első két évszázadának Magyar Királysága vonatkozásában. Vö. Bónis, 1942; Bónis, 2003, 62. A megnevezést a jogtörténeti szakirodalom máig használja, pl. Béli, 2000, 35-45.; László, 2023, 72-83.; László, 2017, 284-292.

[7] Az abszolút hatalomgyakorlást Ulpianusnak két – a Digestában fennmaradt, és jogászai szállóigévé vált – tétele írja le: egyrészt az, hogy a császár a törvények felett állt (princeps legibus solutus est, D. 1.3.31), másrészt pedig az a megállapítása, hogy a császár akarata a rendes törvények erejével bír (quod principi placuit, legis habet vigorem, D. 1.4.1 pr.).

[8] Bodin, 1987 (különösen a kötet Első és Második könyve).

[9] Sashalmi, 2019, 11-33.

Abszolutizmus, abszolút hatalomgyakorlás alatt – elméletben – ma is olyan, jobbára korlátlan, teljes körű uralkodói hatalmat értünk, amelyben az uralkodó akaratérvényesítését semmilyen emberi hatalom (pl. nép, rend), tényező (pl. törvények) nem korlátozhatja. Az abszolút államok tehát elnevezésüket onnan kapták, hogy az uralkodó ezen államokban senki által nem korlátozható egyeduralmat (abszolút hatalmat), mégpedig kizárólagos (abszolút) jelleggel (a rendek mellőzésével, azaz abszolutista módon) gyakorol.^[10]

Az abszolutizmus ezen elméleti felfogása annyit jelent, hogy az uralkodó teljhatalmat gyakorol, mégpedig kizárólagosan. Ezt tekintették a fogalom *differentia specificájának* a 20. századi hazai szerzők is, így Marczali Henrik^[11] és Molnár Erik^[12] is. A gyakorlatban azonban e hatalomgyakorlás nem feltétlenül minden korlát nélküli, hiszen akkor despotikus lenne. Erre hívta fel a figyelmet már 1983-ban Szűcs Jenő, amikor arra utalt, hogy „ az »abszolutizmus« tulajdonképpen pontatlan fogalom, (...) Egyetlen nyugati monarcha hatalma sem volt sem gyakorlatban, sem elvileg korlátlan, bármiféle törvény alól mentes (*legibus solutus*), azaz a szó igazi értelmében »abszolút«”.^[13] E felismerés ellenére Szűcs nem vitte végig a gondolatmenetet, hanem visszakanyarodott a magyarázatban, és úgy érvelt, hogy az uralkodói hatalom „gyakorlatilag »kontroll nélküli« volt”. Hahner Péter – mintegy negyven évvel Szűcs tanulmányát követően – az új kutatási eredmények és tanulmányok alapján ennél már jóval tovább lépett, és úgy fogalmazott, hogy az abszolutista uralkodók hatalma nem volt ”abszolút”, hiszen „az »abszolút« jelző csak annyit jelentett, hogy földi hatalom nem vonhatta felelősségre az uralkodókat, de nem azt jelenti, hogy hatalmuk korlátlan volt”. Számos korlátozó tényezőt fel is sorolt a munkájában, kiemelve, hogy az (egyébként pontatlan) ”abszolút” jelző csak későbbi összehasonlítások hangsúlyozása révén jött divatba.^[14]

Az abszolutizmus fogalmát a 19. század legvégén alkalmazta erre a kormányzati formára Georg Jellinek, és írta le az 1900-ban megjelent „Das Recht des modernen Staates”, illetve „Allgemeine Staatslehre” című munkáiban.^[15] Ő az abszolutizmusnak két eltérő történeti változatát különböztette meg.

Történetileg ismertebb formája az volt, amelyben a hatalom birtokosa (egyben megtestesítője) az uralkodó, aki a teljes állami főhatalmat gyakorolta, mégpedig vagy istentől kapott felhatalmazás, vagy pedig egy társadalmi szerződés (vö. Locke, felvilágosodás) alapján. Ebben az esetben nem is az állam számít, hanem maga az uralkodó, és az állam csak eszköz az ő kezében.

Másik formája pedig az állami despotizmus volt, amelyben az állam minden jogosultságot a maga részére tartott fenn. Itt tehát nem beszélhetünk egyszemé-

[10] Hahner, 2024, 61-64.; Sashalmi, 2019, 11-33.

[11] Marczali, 1902.

[12] Molnár, 1969, 438-446.

[13] Szűcs, 1983, 89.

[14] Hahner, 2024, 61-64.

[15] Stipta, 1997, 30.; Képes, 2011a.

lyi uralomról, de maga a szervezet, az állam az élet minden területére kiterjeszkedik. (Ez a hatalomteljesség a totalitarizmusig is terjedhet.)

III. AZ ABSZOLUTIZMUSOK KIALAKULÁSA

Az abszolutizmusok ott, ahol létrejöttek, a késő-középkor társadalmi-politikai átalakulása nyomán jelentek meg (de nem minden rendi állam alakult át abszolutizmussá). Amennyiben jellemzőiket áttekintjük, megállapíthatjuk, hogy a rendi állam tagadását jelentették, hiszen az abszolutista államokat a rendi államnál említett karakterjegyeknek épp az ellenkezője írja le. Az uralkodói hatalom eredete, magyarázata tekintetében például szakítottak a szerződéselmélettel, a rendekkel közös kormányzással, és visszafordultak a dinasztiaiban öröklődő teokratikus eredetű, osztatlan és teljes hatalomhoz. Ennek következménye lett az is, hogy a nemességgel mint vezető renddel szemben inkább a városok (gazdag) polgárságában kerestek szövetségest az uralkodók, így az udvari arisztokrácia mellett ez a réteg vált az abszolutizmus társadalmi bázisává.

Az abszolutista állam megeremtéséhez nagyfokú központosításra volt szükség. Az uralkodók igyekeztek hatalmukat az ország minden területére kiterjeszteni, és azt minden lehetséges eszközzel fenntartani. A nyugat-európai királyságokban tehát a rendek előbb-utóbb elvesztették korábbi befolyásukat, helyüket, szerepüket. Az uralkodó közjogi helyzetének megerősödésével fokozatosan kiszorultak a hatalom középponti elemeiből, főképp a pénzügyi igazgatásból.^[16] Ők az abszolutizmus időszakában általában szemben álltak a központi hatalommal, nem voltak érdekeltek a központosításban, hiszen az a saját hatalmukat csökkentette. Ellenben mégis volt szerepük az állam szervezetének kialakulásában: pusztán azzal, hogy léteztek, bizonyos kontrollt jelentettek a királyi hatalom számára, azaz csökkentették az uralkodói önkényt (emiatt is különíthető el ez a rendszer a despotizmustól).

Az uralkodói hatalom kiterjesztésének egyik mérföldköve volt Franciaországban az 1566. februári *moulins-i ordonnance*, amely az igazgatási és bírászkodási rendelkezések mellett azt is rögzítette, hogy a királyi birtokok oszthatatlanok és elidegeníthetetlenek, azok felett egyedül a királynak van kizárólagos rendelkezési jogosultsága.^[17]

Gerhard Oestreich klasszikusnak tekinthető munkájában az abszolutizmus három meghatározó tényezőjét a bürokratizmus megeremtésében, a militariz-

[16] A francia királyságban például ahhoz köthető a korai abszolutizmus megjelenése, hogy a rendek 1435-ben és 1439-ben az általános rendi gyűlésben már lemondtak az adómegajánlás jogáról, hiszen e két gyűlésen hozzájárulásukat adták a király közvetlen és közvetett adókra vonatkozó jogainak gyakorlásához, így az uralkodó az abszolutizmusok központi elemének tekintett adókvetési és -beszedési jogot (a kezdetleges fiskális igazgatást) immár önállóan birtokolta. Vö. Mezey, 1997, 15.

[17] IX. Károly ordonnance-ának részletes ismertetése és elemzése: Benlarbi-de Carvalho, 2018.

musban (azaz a hadsereg fejlesztésében), valamint a merkantilizmusban (azaz egy immár tudatos gazdaságpolitikában) vélte felismerni.^[18] Az abszolút uralkodói hatalomgyakorlás általában valóban két nagyon fontos szervezetre támaszkodott, amelynek létrehozásához és fenntartásához kétségtelenül jelentős bevételekre (adóztatásra) volt szükség: a nagylétszámú, jólképzett (zsoldos) hadseregre, emellett az állandóan mozgósítható, szintén jobbára képzett^[19] hivatalnokrétegre, amelyet a király nevezett ki (általában úgy, hogy a kinevezendők rendi kötődéseit elvágta vagy nem is engedett ilyeneket kialakulni^[20]), ő fizetett, azaz a hivatalnokok csak neki voltak alárendelve, így csak az uralkodói hatalom érdekeit képviselték. Ez a megállapítás azonban természetesen csak az uralkodói hatalomgyakorlásra, azaz a központi szintre igaz, mert a legtöbb helyen a területi és helyi igazgatás továbbra is a késő középkorból átöröklődött (nem szakképzett és sokszor nem lojális) elemek kezében volt.^[21]

Franciaország rendi időszakában a királyok hivatalokat szerveztek, azaz pénzügyekben járatos magánszemélyeket bíztak meg az adók behajtásával. Ezek a személyek idővel adóbérlőkké váltak, azaz az adóbehajtás jogáért előre meghatározott fix járadékot fizettek a királyi kincstárba. Amennyiben az adóbérlő megbízását túlteljesítette, azaz több pénzt szerzett, akkor ez a saját jövedelmét növelte. A rendi korban fokozatosan a nemesek (azaz a *peerek*) váltak adóbérlőkké, azaz vállalták (saját hasznukra) az adószedést (és nyilván sokszor súlyosabb adóterheket hajtottak be az alattvalóktól a királyra hivatkozva, mint amennyit a kincstárnak valójában befizettek). Ezt pedig (a kincstárnak, azaz a királynak fizetendő) öröklési illeték (a 16. század közepétől, eseti döntések alapján, egyszeri ellenszolgáltatásként a hivatal értékének 1/3-a fizetendő), majd pedig éves járulék fejében – vö. *paulette*-rendszer (IV. Henrik 1604. évi intézkedésétől), a hivatal értékének 1/60-a fizetendő minden évben, tulajdonképpen adóként) – örökíthető hivattallá tették.^[22]

Az abszolutizmus időszakában ezt a rendszert igyekeztek felváltani az uralkodótól függő hivatalnokok (az *intendánsok*) által. Az intendánsok olyan királyi megbízottak voltak, akiknek Franciaországban a király akaratát kellett érvényre juttatniuk. Ezt célozták az intendánsok királyi rendeletekben kapott feladatai

[18] Oestreich, 1969, 329-347.

[19] A közép-kelet-európai abszolút uralkodók tudatosan építették ki lojális bürokratikus szervezetrendszerüket, amelyben a származás mellett a szakismeretek is szerepet kaptak, s ez egyben a nem nemesi réteg számára a felemelkedés esélyét is jelentette. Ennek érdekében a tisztviselői pályára készülőket igyekeztek kameralisztikai, jogi vagy katonai tudást szerezni, amivel előnyhöz juthattak egy-egy állás betöltésénél. Ld. Pálffy, 2022, 210.

[20] Ennek eklatáns példája a francia intendánsi rendszer.

[21] Hahner, 2024, 463-466.

[22] Pálvölgyi, 2019, 130.

és hatáskörei, és a helyi érdekektől való függetlenségük garanciái is ezt igyekeztek elősegíteni.^[23]

Az intendánsok a középszintű igazgatást képviselték. Őket a Királyi Tanács ambiciózus fiatal, nemes származású tagjai közül toborozták. Mindegyikük a harminchárom nagyobb közigazgatási egység (*généralités*) felelőse volt, alárendelt hivatalnokok (*subdélégués*), rendszerint helyi nemesemberek segítségével, s mindegyikük egy ún. *électi*ont igazgatott. Ezek a hivatalnokok az általános, egyre inkább municipálissá váló közigazgatás minden ágát ellenőrizték, például az egységek igazságszolgáltatását és az adók behajtását.^[24]

Alexis de Tocqueville meghatározó teóriája a "tökéletes" francia abszolutizmusról a mai történettudományi munkák kritikájának céltáblájává vált. Tévédését kritikusai ma főképp abban látják, hogy sarkos kijelentéseit a 19. század közepén alkotó szerző mindössze a jogi normák alapján tette, a mindennapi gyakorlat azonban mindezt nem igazolja, sőt, egyértelmű, hogy az *ordonnance*-okban, *edictum*okban leírtak az uralkodó által ideálisnak tartott állapotot mutatják, de semmiképp sem a tényleges francia helyzetet – amelyben egyáltalán nem tudott abszolút hatalomra szert tenni a Napkirály.^[25]

A központosítással és az uralkodói hatalom erősödésével ugyanakkor együtt járt a külső és belső biztonság erősödése is. Az abszolút kormányforma sajátossága volt ugyanis az anarchia és a polgárháborúk megszüntetése, amelyet elősegített a rendészet(i igazgatás) fokozatos kialakítása és a jólszervezett, állandó hadsereg felállítása is. (Közismert tény, hogy az abszolút államok költségvetésének – merthogy ekkor jelentek meg a költségvetési szemlélet gyökerei – legnagyobb részét a katonai kiadások, ezen belül a hadseregszervezés és -fenntartás költségei tették ki.)

A fejlett hadsereg révén szinte kínálkozott a lehetőség az expanziós (terjeszkedő, hódító) külpolitika gyakorlására. Az abszolutizmusok szinte kivétel nélkül hódítással igyekeztek gyarapítani az állam felségterületét. Az expanziós célt azonban nem minden állam igyekezett fegyveres úton elérni: a Habsburg birodalom erősítésének, expanzív külpolitikájának meghatározó eszköze például az uralkodócsalád 15. századtól bevett legendás diplomáciai gyakorlata, a házassági politika volt.^[26]

Az abszolutizmus mindezek miatt egy kifejezetten drága, költséges kormányforma volt. Ezért ki kellett dolgozni annak gazdasági alapját is, amelyet a

[23] Az intendánsi rendszer, amit példaként szokás hozni (vagy annak implementált skandináv mintája, lásd: Képes, 2011b, 30.; valamint Mezey Barnának a svéd közigazgatásról tett megállapításaiban, ld. Mezey – Szente, 2003, 203.) éppenhogy nem a főszabály, hanem a kivétel volt a nyugati klasszikus abszolutizmusokban. Az az eset, amikor az uralkodó hatalmi szempontból képes volt a központi szintől lefelé is terjeszkedni, ráadásul viszonylag korán.

[24] Price, 1994.

[25] Vö. pl. Balázs, 2004, 148-161.

[26] A Habsburgok megerősödésében nagy szerepe volt a „hasznos házasságok” III. Frigyesztől, a 15. század közepéről eredő gyakorlata, amely a legendává vált latin mondásban is megjelent: „Bella gerant alii, tu felix Austria nube,” azaz „Háborúskodjanak mások, te, boldog Ausztria, házasodj!”

nyugat-európai abszolút uralkodók (és tanácsadók) a merkantilista gazdaságpolitikában, az ipar és a (távolsági) kereskedelem fejlesztésében találtak meg. A közép-kelet-európai formáknál inkább a mezőgazdaság fejlesztésében, a fizikráta gazdaságpolitikában remélték a gazdasági bázist.

Az utolsó kiemelendő fogalmi eleme ennek a rendszernek, hogy minden abszolútista uralkodóra jellemző volt az a törekvés, amely által lehetővé tették hatalmuk átörökítését (igyekeztek például a dinasztian belül a trónöröklési rend meghatározására, hogy biztosítsák: ha nincs leszármazó, a király még életében jelölhessen (nevezzen) ki valakit utódjául, ne kelljen ezt a népre hagynia).

Ugyanakkor azt is meg kell állapítanunk, hogy teljesen tiszta formájában abszolútizmus valójában soha, egyetlen államban sem létezett: mindig keveredett bele más kormányformára jellemző stílusjegyek is.^[27] Elég, ha csak a klasszikus abszolútizmus mintaállamára, a Napkirály, XIV. Lajos Franciaországra gondolunk, amelyben valóban nagyon széles körű volt az uralkodói hatalom, ugyanakkor őt is korlátozták az államvallás előírásai, továbbá a királyság általánosan elfogadott alaptörvényei (*lois fondamentales*), a megmaradt és működő tartományi és papi rendi gyűlések, de korlátozta a párizsi Parlament (bíróóság) azon kiváltsága is, amely szerint e szerv belajstromozásához volt kötve az uralkodó által kiadott *ordonnance*-ok érvényessége.

IV. AZ ABSZOLUTIZMUS VÁLTOZATAI

Az abszolút kormányforma jellemzőit Képes György és Stipta István vonatkozó munkáiból^[28] ismerhetjük meg, akik összegyűjtötték az abszolútizmusokra vonatkozó szinte valamennyi mértékadó elméleti felfogást, és számbavették az abszolút kormányzások gyakorlati megjelenési formáit is. A következő csoportosítások alapját az ő munkáik adják.

1. A berendezkedés jellege alapján

A szakirodalomban ismert megkülönböztetés alapja lehet egyrészt a berendezkedés jellege. Eszerint létezhet

a) monarchikus abszolútizmus. Ez a megközelítés egy kormányformaként jeleníti meg az abszolútizmust, a legtipikusabb ismertetőjegyei alapján. Így szembeállítható minden más történeti kormányformával (például a rendi képviselői kormányformával), de a modern kormányformákkal is (azaz az alkotmányos vagy parlamentáris berendezkedéssel). Ilyen értelemben a megítélése lehet "átmeneti", ha pusztán a korábbi rendi állam és a modern állam közötti hídnak,

[27] Davies, 2002, 546.

[28] Képes, 2010, I. fejezet; Stipta, 1997, 30-33.; Stipta, 2001, 401-411.

átmeneti formának tekintjük, de értékelhető kifejezetten előremutatónak is, hiszen az abszolutizmus az államműködés számos elemében valóban újat hozott (pl. bürokrácia, költségvetés, koordináló jelleg, kabinet-rendszerű kormányzás).

b) felekezeti (vallási, konfesszionális) abszolutizmus.^[29] Ennek a – német területeken 1555-1648 között létezett, de Spanyolországban, a Tudorok Angliájában (1498–1603), különösen I. Erzsébet idején, és a százéves háború utáni Franciaországban is jelen volt – formának a legfontosabb jellemzője az volt, hogy a világi hatalom nagymértékben avatkozott be a vallási, lelkiismereti viszonyokba (pl. az államegyház fogalom megjelenése, ill. német területeken az augsburgi vallásbéke: *Cuius regio eius religio*).

2. Időbeli megjelenés alapján

Egy másik lehetséges csoportosításnak az időbeliség adhatja az alapját. Ennek megfelelően beszélhetünk

a) korai abszolutizmusokról. Az újkori német területeken ez 1648-tól a 17. század végéig tartott, amikor az állam már nem csak „*Finanzstaat*ként” működött, hanem a gazdasági, a katonai és az igazgatási feladatokat is magára vállalta. Franciaországban az ehhez hasonló jelenségek XIII. Lajos uralma alatt (1610–1643), Angliában pedig a Tudor abszolutizmus időszakában (1485–1603) figyelhetők meg.^[30]

b) klasszikus abszolutizmusról. A „klasszikus”^[31] abszolutizmus megjelenést elsőként Spanyolország II. Fülöp uralkodása alatti (1556–1698) időszakra alkalmazták. Ennek megvalósulását lehet megfigyelni a Dán Királyságban 1660-tól, Angliában pedig a Stuartok időszakát (1603–1640) szokás klasszikus abszolutizmusként leírni. Franciaországban a Napkirály (XIV. Lajos) hosszú uralkodási idején (1643–1715) valósult meg az abszolutizmus. A német területeken a 17. század végétől 1740-ig terjedő időszakot szokás ide sorolni azzal, hogy az abszolutizmus nem állami (birodalmi), hanem csak tartományi (fejedelmi) szinten valósult meg. (Meg kell itt emlékezni arról, hogy a rendiség jellegzetessége volt az uralkodói hatalom gyengesége és az, hogy nem is tudott megerősödni, mivel a valódi hatalom a választófejedelmek kezében volt. Ezért ezt a sajátos abszolutizmust más kifejezéssel „udvari abszolutizmusnak”^[32] is szokták nevezni.)

c) felvilágosult abszolutizmusról. A német-római császár alá tartozó területek udvari abszolutizmusát 1740 után általában ez váltotta fel (Mária Terézia és

[29] Roscher, 1847, 451.

[30] Ez a periódus Roschernél azonos a felekezeti, konfesszionális abszolutizmussal, egy másik, Reinhold Koser nevéhez köthető klasszifikációban pedig „gyakorlati abszolutizmus” elnevezéssel szerepel. Ld. Koser, 1889, 246-287.

[31] A klasszikus abszolutizmust Koser – idézett munkájában – „fundamentális abszolutizmusnak” nevezte.

[32] Ezt az elnevezést („der hofische Absolutismus”) Roscher XIV. Lajos francia királyságának, I. Frigyes Poroszországának és Erős Ágost Szászországának megjelölésére használja. Ld. Roscher, 1847, 451.

II. József uralkodását is ide sorolhatjuk). A délnémet fejedelemségekben ez az 1818-20-as alkotmányok kiadásáig, de Poroszországban egészen 1848-ig tartotta magát. A felvilágosult abszolutizmus a 18. század második felében Közép- és Kelet-Európa több államában is megjelent.^[33]

A francia felvilágosodás képviselői közül egyebek mellett Denis Diderot fejtette ki részletesen, hogy az uralkodó kellő hatalom birtokában végrehajthatja a társadalom számára szükséges reformokat, legyőzheti a műveletlenséget, biztosíthatja népe jólétét és boldogságát. Az államot megszemélyesítő király köteles alávetni magát a törvényeknek, miniszterei sem élhetnek vissza a hatalommal.

Erre alapozva a francia fiziokraták egyike használta először a felvilágosult despotizmus (*despotisme éclairé*) megnevezést (valószínűleg 1767-ben^[34]), amikor a fiziokraták egy olyan kormányzati forma ismérveit írták le, amelyben csak is egy teljhatalommal bíró uralkodó – aki az (irodalmi) felvilágosodás híve, maga is művelt, aki az állam kormányzására alkalmas, hiszen az ahhoz szükséges személyes adottságokkal rendelkezik, aki személyes elhivatottságot érez arra, hogy alattvalói sorsán javítson – képes a felvilágosodás tanait az állam javára felhasználni. Ez az eszményi uralkodó olyan törvényeket bocsáthat ki, amelyek összhangban vannak a természetjog és az általános igazságosság parancsaival.^[35]

E gondolatok alapján a francia fiziokraták megfogalmazták ennek az – akkor még mindig felvilágosult despotizmusnak nevezett – eszményi, elképzelt kormányzásnak a konkrét államszervezeti feltételeit. Ők hangsúlyozták azt, hogy ennek az államnak racionálisnak kell lennie, üzemszerűen kell működnie, biztos bevételi forrásokra kell támaszkodnia, és költségvetés szerint kell a kiadásait is meghatároznia.^[36]

A fiziokraták óta csaknem feledésbe ment felvilágosult abszolutizmus kifejezés (amely a *despotisme éclairé* nem szó szerinti fordítása volt) tudományos jelentést akkor nyert, és a történettudományban akkor honosodott meg, amikor Wilhelm Roscher tanulmányában az abszolút monarchiának három – időben egymást követően megjelent – formáját különböztette meg, az utókor által inkább felszínesnek, mint megalapozottnak talált szempontok alapján. Roscher ugyanis az abszolutizmus harmadik formáját a felvilágosult abszolutizmus névvel illette, és példájaként II. (Nagy) Frigyes porosz király államát hozta a 18. század második feléből, aki azt vallotta, hogy a király az állam első szolgája. Roscher indokolni próbálta, hogy a "felvilágosult abszolutizmus" kifejezés két tagja, a jelző és a jelzett szó nem áll egymással tartalmi ellentétben. Úgy vélte

[33] A három fázis között Roscher még töretlen fejlődést érzékelt, az egyre korlátlanabb uralkodói hatalom megvalósulását látta: „Mann erkennt sofort, wie von diesen drei Entwicklungsstufen jede folgende den Absolutismus höher treibt, den Fürsten unbeschränkter hinstellt.” Ld. Roscher, 1847, 451.

[34] Kosáry Domokos: Felvilágosult abszolutizmus – felvilágosult rendiség? című tanulmányában azt írja, hogy Le Mercier de la Rivière volt az első, aki a „despotisme légal” (azaz a „törvényes despotizmus”) és a „despotisme arbitraire” (azaz az önkény) között tett különbséget. A megállapítást Louis Philippe May tanulmánya alapján tette. Ld. Kosáry, 1976, 677. (May, 1937, 56-57. alapján).

[35] Kosáry, 1976, 675-720.

[36] Stipta, 1997, 32-33.

ugyanis, hogy elképzelhető egy olyan kormányzati forma, amely a felvilágosodás eszméit képviseli, az alapján elsősorban gazdasági, de emellett szellemi és államkormányzati reformokat kíván végrehajtani, megőrizve az abszolutizmus pozitívumait is. Az abszolutizmus ugyanis az ő nézetei szerint nem a rendiség konzerválását jelentette, nem a régi rendhez való ragaszkodást fejezte ki, hanem az egy központosított, hatékonyan működő, a korábbi rendszer reformját megvalósító kormányzási mód volt. Roscher a reformokra koncentráló indokolással a fogalom használatát egészen Bonaparte Napóleonig kiterjesztette. Így azt a tudomány már nem egy történelmi korszak, egy időintervallum megjelölésére, hanem egy kormányforma leírására használhatta.

Reinhold Koser 1889-ben akként írta le a felvilágosult despotizmus sajátosságait és újszerűségét, hogy annak uralkodója a természetjogra alapozza uralmát, ugyanakkor elismeri a szerződéselméletet, és tudatában van az abból fakadó kötelezettségeinek.^[37]

A gondolatot 1955-ben (és később 1974-ben) Fritz Hartung pontosította, és ő írta le a felvilágosult abszolutizmus közjogi jellemzőit is. Ő a berendezkedést egy „törvényekhez kötött és az alattvalók jogait elismerő kormányzati formaként” írta le. Ezzel a jellemzővel határolta el azt a despotikus vagy türannisztikus hatalomgyakorlástól.

Az ő elgondolásán alapult az a Roscher elméletét ért későbbi kritika, amely szerint a felvilágosult abszolutizmus lényegét, jellegadó ismérvét Roscher szerint nem a reformok jelentik, hanem az, hogy a hatalomgyakorlást a felvilágosodás tanai révén egyfajta „elméleti megalapozás” jellemzi. Ekként határolható el pl. a porosz reformer polgár- és katonakirály, I. Frigyes Vilmos (1688/1713–1740) felvilágosultnak még nem nevezhető uralkodása a fia, II. Frigyes (1712/1740–1786) felvilágosult abszolutizmusától. Ezt azonban a jelenkori szakirodalom alapvetően cáfolja, állítva, hogy a felvilágosodás nem egyfajta eszmei-ideológiai alapot, hanem pusztán eszközt adott az abszolutisztikus uralkodóknak, azaz nem önálló kormányforma, csak az abszolutizmus egy válfaja volt.^[38]

A felvilágosult abszolutizmus meghatározás, bár elfogadott,^[39] de mind a mai napig igen vitatott megjelölés.^[40] Egyes történészek szerint antagonizmus, mások szerint illúzió. A legújabb kutatások azt mutatják, hogy az utóbbi két évtizedben a tudományos megközelítések két álláspont köré csoportosultak: az egyik nézet a Hartung-féle megközelítést vallja, amely szerint a felvilágosult abszolutizmus nem más, mint egy „a felvilágosodás filozófiája, különösen államtana által meghatározott hatalomgyakorlási (uralkodási) mód,” amelynek megítélésében nem az állami hatalom kiteljesedése, növekedése áll a középpontban, hanem e hata-

[37] Koser, 1889, 246-287.

[38] Baumgart, 2000, 573-589.; Birtsch, 1994, 101-109.; Hellmut, 1994, 5-24.

[39] A fennálló tudományos érdeklődést igazolja egyebek mellett az is, hogy 2005-ben a Böhlaus kiadó a felvilágosult abszolutizmus értelmezéséhez egy terjedelmes értelmező szótárt is kiadott a korszak uralkodóiról, gondolkodóiról és szakkifejezéseiről. Ld. Reinalter, 2005.

[40] Duchhardt, 2002, 323-331.

lomnak a felvilágosodás szellemében való gyakorlása. Tehát nem az uralkodók reformpolitikája, hanem azok a célok a meghatározóak, amelyek megvalósítását e hatalomgyakorlás szolgálja. A másik, Hartung felfogásától eltávolodó álláspont – amely inkább Roscher korábbi véleményéhez hasonlítható – a felvilágosult abszolútizmusban nem a monarchikus államforma egy "meggyengült" formáját látja, hanem a legmagasabb szintű megnyilvánulását annak a politikai hatalomgyakorlási rendszernek, amelyet a racionalitás és a hatékonyság vezérel, és amely kora fennálló politikai és társadalmi jelenségeit e koncepciónak veti alá. A felvilágosodás tehát e második csoportnál nem más, mint a hatalomgyakorlást szolgáló, stabilizáló ideológia.^[41] Lényege, hogy a felvilágosodás által közvetített, modernnek számító értékeket az uralkodók abszolutisztikus eszközökkel való-sították meg. A felvilágosodás eszmerendszere azonban nem cél volt számukra, hanem inkább eszköz. A felvilágosult abszolútizmus tehát a valóságban sokkal inkább törekedett a rendszer stabilizálására, mintsem a korábbi politikai rendszer megváltoztatására. Nem akart forradalmakat, maguk az uralkodók sem voltak forradalmárok, csupán (részleges) reformokat akartak, amelyek Európa különböző államaiban eltérő intenzitással valósultak meg.^[42] Felülről jövő, az uralkodó által elhatározott (és a valóságban illuzórikus) társadalmi változások eszközévé tették az eszmét, amellyel magukat "jó színben" igyekeztek feltüntetni, de amely egyrészt messze állt a felvilágosodás eredeti eszméitől, másrészt nem is volt képes az alattvalók életében érdemi változásokat előidézni.

Mindkét álláspontban megtalálható azonban a hajdani vitát kirobbantó gondolat, hogy a felvilágosodás és az abszolútizmus (abszolút uralkodói hatalomgyakorlás) között antagonisztikus ellentét, áthidalhatatlan ellentmondás áll fenn. Épp emiatt máig vitatott, hogy lehet-e a két fogalmat "felvilágosult abszolútizmus" formában egymás mellett használni, avagy a barokk és a felvilágosodás korszakában csak más-más vonatkozásban említhetők (felvilágosodott gondolkodás és abszolút hatalomgyakorlás).

Meg kell jegyeznünk, hogy a 21. század hazai történettudományi szakirodalma a felvilágosult abszolútizmus helyett egyre inkább a "reformabszolútizmus",^[43] az abszolút állam helyett a "fiskális-katonai állam"^[44] vagy a "koordináló állam" terminus technicus-t tekinti elfogadhatónak és használja. Ez a megjelölés tehát már nem választja külön csoportra a "klasszikus" és a "felvilágosult" abszolútizmust. Az új megjelölés pedig talán annyival pontosabb is, hogy világossá teszi: nem a felvilágosodás eszméinek hatásához köthetők az abszolút uralkodók államszervezeti reformjai, hanem azok egyrészt az elődök reformjaihoz kapcsolódnak, azokon alapulnak, azaz egyfajta kontinuitás van (nem a felvilágosult filozófusok teremtették meg, találták ki a reformok szükségletét), másrészt pedig

[41] Reinalter, 2005, 11-12.; Demel, 2010.

[42] Kitűnő tabló Dél-Kelet Európa államaitól Dániáig, Oroszországtól Spanyolországig. Ld. Reinalter – Klueing (szerk.), 2002.

[43] Heindl, 2001, 23-35. nyomán K. Lengyel, 2008, 240.; Tevesz, 2015, 18.; Kökényesi, 2013, 60-91.

[44] Sashalmi, 2006, 128-150.; Kelemen, 2018, 196-197.; Korpás, 2018, 981-1012.

azt, hogy még akkor is, ha a felvilágosodás elméleti impulzusai ismertek voltak is az egyes uralkodók előtt, azok keresztülvitele mindig megtört az intézményi és társadalmi kereteken és az ezekben megjelenő értékszemplélen. A felvilágosodás tehát inkább eszköz volt az abszolút uralkodóknak az állami hatalom megerősítését és kiteljesítését célzó törekvéseik megvalósításához, mint cél vagy megvalósítandó eszme.^[45]

d) Az abszolutizmus a 19. század közepén újra megjelent: az osztrák császár (Ferenc József) hatalomgyakorlása szintén az abszolutizmus jellemzőivel írható le. Ezt az időszakot ezért neoabszolutizmusnak nevezzük (Ausztria-Magyarország 1849 és 1860 [1867] között).

V. AZ ABSZOLUTIZMUS ÁLLAMÁNAK FŐBB JELLEMZŐI

Az eddig megismertek alapján az abszolút kormányforma legfontosabb alkotmányjogi jellemzői a következők szerint sorolhatók fel:

Etatizmus: az állam igyekezett az életviszonyok mind szélesebb körét befolyása, ellenőrzése alá vonni. Ennek eszköze a jogi szabályozás volt, amely az abszolutizmusokban mindig elburjánzott: túlszabályozottság lépett fel. Pozitív következménye volt viszont a professzionalizálódó igazgatás és kormányzás megjelenése, amely a tudományban *Polizei-* vagy *Polizeywissenschaft* néven ismeretes.^[46]

Centralizáció, azaz jelentős központosítás: az abszolutizmusok törekedtek a partikularizmus felszámolására, a helyi önkormányzatok és a rendek háttérbe szorítására. Ennek egyik (a centralizációval párhuzamos) eszköze volt a dekoncentráció, amely révén az uralkodók az állami feladatellátás bizonyos területeit középszinten megszervezett állami hivatalokhoz telepítették.^[47]

Visszaállt a hatalomegység: a szuverenitás ismét osztatlan. Az uralkodó egy kézben összpontosította a három hatalmi ágat, maga gyakorolta mind a törvényhozás jogát, mind a végrehajtást, mind pedig az igazságszolgáltatást (legalábbis központi szinten).

A hatalom keletkezését és legitimitását tekintve az volt a legjellemzőbb, hogy az uralkodók hatalmukat "isten kegyből, de kötelességként" kapták (a teokratikus hatalomkeletkezési elmélet közvetett módja: azaz az uralkodó Isten kiválasztottja, de maga nem isten, patriarchális (dinasztikus) kiegészítéssel).^[48]

[45] Birsich, 1994, 101-109.; MacHardy, 2003.

[46] A 18. századi államtudományokról, kameralisztikáról, Policy-ról, ill. Polizeiwissenschaft-ról bővebben: Koi, 2014a, 45-67.; Koi, 2014b, 27-49.; P. Szabó, 2023, 376-411.; Bodnár-Király, 2018a.

[47] Szemléletes példája ennek a felső-magyarországi bányaigazgatás megszervezése. Erről átfogóan ld. Gedeon, 2020a és Gedeon, 2020b, 67-90.

[48] Ez a másik fő jellemző (a rendek által adott korlátozáson túl), ami megkülönbözteti a személyes hatalomgyakorlási mód abszolutista típusát a despotikustól.

Az uralkodók törekedtek arra is, hogy maguk jelölhessék ki még életükben az utódjukat. De ide sorolhatók azok a monarchikus, és a hatalomegység alapján működött kormányzatok is, amelyekben a hatalom alapja patrimonális vagy patriarchális volt. Egy abszolút kormányzás megteremtését emellett az erőszakelmélettel is lehet magyarázni, hiszen létrejött katonai erőn is alapulhatott (mint például az 1804-től számított bonapartizmusé).

Az abszolutizmus igyekezett kiiktatni az államműködésből a szokásszerűséget: ez volt az első modern, racionális állam, amely meghatározott államvezetési elvek szerint működött, amelybe beletartozott például a költségvetési szemlélet, az *oeconomia* is. Ezt foglalta össze tudományos szinten a – korabeli értelemben vett – statisztika tudománya.^[49]

A történelemben először az abszolutista kormányformában vállalt fel az állam tudatosan gazdasági jellegű tevékenységet és választott tudatosan gazdaságpolitikát (merkantilizmus vagy fiziokrata gazdaságpolitika).

Az abszolút berendezkedés a különböző rendi csoportok közötti egyensúlytartásra törekedett, az uralkodói hatalom megtartásához ugyanis leginkább az "oszd meg és uralkodj" elv alkalmazása nyújtott segítséget.^[50]

Az abszolutizmusban az állam és egyház viszonya is átalakult. Az állam ekkor akart először lelkiismereti természetű, a vallásszabadsággal összefüggő kérdésekről dönteni, és ezzel az alattvalók ezirányú szabadságát korlátozni. (Megjegyzendő azonban, hogy ez nem mindegyik típusú abszolutizmusra egyformán volt jellemző: a felvilágosult abszolutizmusok vallási türelmet hirdettek, a klasszikus abszolutizmusoknál viszont az államegyház (nemzeti egyház) az államhatalomnak továbbra is az egyik legerősebb támasza maradt.)

Meg kell említeni, hogy az abszolút monarchiák időszakában kezdett el megváltozni az uralkodó és a társadalom addig szigorúan vertikális viszonyrendszere: ekkor kezdett formálódni – az alattvaló helyett – az azonos jogokkal és kötelezettségekkel rendelkező, az állammal nem egyirányú (alárendeltségi), hanem kölcsönös viszonyban álló állampolgár fogalma. Ez a kölcsönösség azonban – amint azt az előző fejezetben láttuk – csak a modern államokban vált igazán valóra, csak a modern (mégpedig a modern, demokratikus) kormányformák nyitottak utat a jogegyenlőség megteremtése, a rendi előjogok felszámolása felé.

Az abszolút uralkodók az etatizmus jegyében széleskörű jogalkotásra, a jogrendszer modernizációjára vállalkoztak. Nagy törvénykönyvek (kódexek) születtek ekkoriban (XIV. Lajos a 17. század végén öt nagy, többnyire a szó modern értelmében vett kódexet, törvénykönyvet is kiadott). A magatartási szabályok (mindenki által megismerhető) lefektetésétől a jogbiztonság megteremtését és jogegységet vártak. A felvilágosodott abszolutizmusban a jogi szabályozás igénye olyan fokozottan jelentkezett, hogy a jogalkotás szinte áttekinthetetlen, működésképtelen jogszabálydzsungelt eredményezett.

[49] Bodnár-Király, 2017, 971-986.; Bodnár-Király, 2018b, 197-222.; Bodnár-Király, 2022.

[50] Elias, 1976, 236.

VI. SUMMA: AZ ABSZOLUTIZMUSOK MARADANDÓ ÁLLAMSZERVEZETI MEGOLDÁSAI

Az abszolút kormányformában (államberendezkedésben, hatalomgyakorlási módban) érdemes felfigyelnünk – a teljesség igénye nélkül – néhány szervre, államszervezési megoldásra, amelyek a későbbiekben is mintául szolgáltak a centralizált hatalomgyakorlási formák számára.

Az államok abszolutista periódusaiban az uralkodó személyes hatalomgyakorlása egy belső tanács révén valósulhatott meg, azaz legszűkebb körében egy kis létszámú és nagy állandóságot mutató tanácsadói (miniszteri) testületet állított fel. Miniszter abból lett, akit a király a legszűkebb tanácsba meghívott. Alattuk egy egész államapparátus állt, amely a király akaratának végrehajtója volt. A miniszterek – és egy idő után az állami hivatalt betöltők – kiválasztása nem pusztán a születésen, hanem inkább az érdemeiken alapult.^[51] Érdemnek különösen a szaktudás (végzettség) és szakmai alkalmasság, a nyelvismeret és a gyakorlati tapasztalat számított, de még ehhez is szükség volt arra, hogy valakinek befolyásos „patrónusa” legyen, azaz valamely jelentős személy klientúrájához tartozzon.^[52]

A Napkirály legszűkebb miniszteri tanácsát Magas Tanácsnak nevezték. A nagy ügyek ez elé a minisztertanács elé kerültek, amely heti háromszor ülésezett. Emellett létrehozták a Kiadványok Tanácsát, mely a külügyeket intézte, a Pénzügyi Tanácsot, mely a költségvetéssel és a gazdasággal foglalkozott, a Titkos Tanácsot, amely a rendeletek előkészítését végezte, és a Lelkiismereti Tanácsot, amely a vallási ügyekben volt hivatott eljárni. A nagy államgépezet e (központi) része öt minisztert, 30 államtanácsost, 130 tanácsai előadót és mintegy ezer írnokot foglalt magába.

A rendészeti tevékenység megjelenése: a politikai rendőrség megteremtése (ami később főképp a nemdemokratikus kormányformák számára jelentett mintát, de itt említhetők a demokratikus berendezkedésben működő titkosszolgálatok is), a királyi ügyészség megszervezése, és ezzel együtt az inkvizitórius eljárás bevezetése szintén a megerősödő központi hatalomhoz köthető.

A professzionális hivatalnokréteg és munkaszervezés megteremtése: a szakszerű, hierarchikus, lojális hivatalszervezet a modern állam egyik meghatározó pillérévé vált. A reszortszerűség, a referensi pozíciók megjelenése, az aktaszerű ügyintézés, az iktatás és archiválás – vagy a nyomdagépek alkalmazása, amelyek az írnokok munkáját váltották fel, mind a professzionizálódást jelentették. Az abszolutizmus időszakában jelent meg a hivatalnokok ellenőrzése, sőt a Habsburgok uralma alatti (osztrák, cseh, magyar) területeken a minősítése is, és – a felvilágosult abszolutizmusokban, a Habsburg-birodalomban és Oroszországban – egyfajta hivatalnoki életpálya (-modell) bevezetésének igénye is. Ez utóbbi kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a ranglétra alsóbb fokaitól kezdve

[51] Colbert például egy vidéki kiskereskedő család leszármazottja volt.

[52] P. Szabó, 2020. 47-49. és 55-56.; Kavanova, 2025, 155-175.

egyre inkább tudásalapú a kiválasztás vált jellemzővé, ami a legnagyobb előrelépést jelentette a korábbi gyakorlathoz képest.^[53]

A szekularizáció: az állam és az egyház elválasztása szintén mintaadóvá vált a későbbi korok számára. Ez két vonatkozásban érdekes az utókor számára: egyrészt az etatizmus révén, hiszen az abszolút állam átvállalta azokat a feladatokat is, amelyeket eddig az egyház (döntően a katolikus egyház) látott el (beteggon-dozás, ispotályok fenntartása, oktatás). Másrészt pedig amiatt, hogy az egyház nem avatkozik be az állam működésébe és viszont. Ez utóbbi ugyan nem valósult meg tökéletesen, mivel a klasszikus abszolutizmusban az állam fizette a papokat, akik cserébe a szószékről erősítették az uralkodó abszolút hatalmának elfogadását. A felvilágosult abszolutizmusban azonban a laicizáció volt jellemző, azaz az uralkodók vallási türelmet hirdettek, és a hivatalviselésnek sem volt már kötelező előfeltétele valamely vallás gyakorlása.

Az abszolutizmus jogalkotó tevékenysége is hosszú távú mintákat szolgáltatott. Részben a (Colbert által is kezdeményezett és támogatott) kódexalkotás révén, amit a napóleoni kodifikáció közel száz év múlva is alapjául, kiinduló-pontjául vett, részben pedig a felvilágosult abszolutizmus jogi normáiban, ren-deleteiben megjelenő olyan modern szemlélettel, mint az utilitarizmus eszméje, a "nemzetgazdaság" fogalma, a közteherviselés, a humanizálódó büntetőjog és más alapelvek. Ezekben jelentek meg – egyebek mellett – az első lépések az önál-ló bírói hatalom kialakítása és a bírói függetlenség felé. Ez a jogalkotó munka je-lentette az első mérföldkövet (továbbá valósította meg a gyakorlatban is az első – részleges, és nyilván még sikertelen – kísérletet) az állami feladatként felfogott ítélező közhatalmi tevékenység kiépítésének folyamatában.

Mindezen jellemzőkkel az abszolutista hatalomgyakorlás valóban sok tekintetben a modern államok mintájául szolgált, számos újdonsággal gyarapította az államhatalom gyakorlásának eszközarzenálját. Megítélésének változásai pedig igazolják, hogy helye van a tudományban az államtörténet nagy periódusai fo-lyamatos újraértékelésének, újraértelmezésének, hogy – visszatekintve – mind jobban érthetőek legyenek a modern folyamatok is. Hiszen az államszervezetre is értelmezhető a régi mondás, amely szerint minden embernek két élete van, és a második akkor kezdődik, amikor lehunyja a szemét. E berendezkedéseknek is "két élete" van. És a második akkor kezdődik, amikor visszanézünk rá, mint már nem létezőre, és tanulunk belőle.

HIVATKOZÁS (MLA)

- Balogh, Judit. „Nézetek az abszolutista államról – egykor és most. Kormányforma vagy történeti államtípus.” *Jog–Állam–Politika: Jog- és politikatudományi folyóirat*, vol. 18, no. 1, 2026, pp. 21-39. <https://doi.org/10.58528/JAP.2026.18-1.21>.

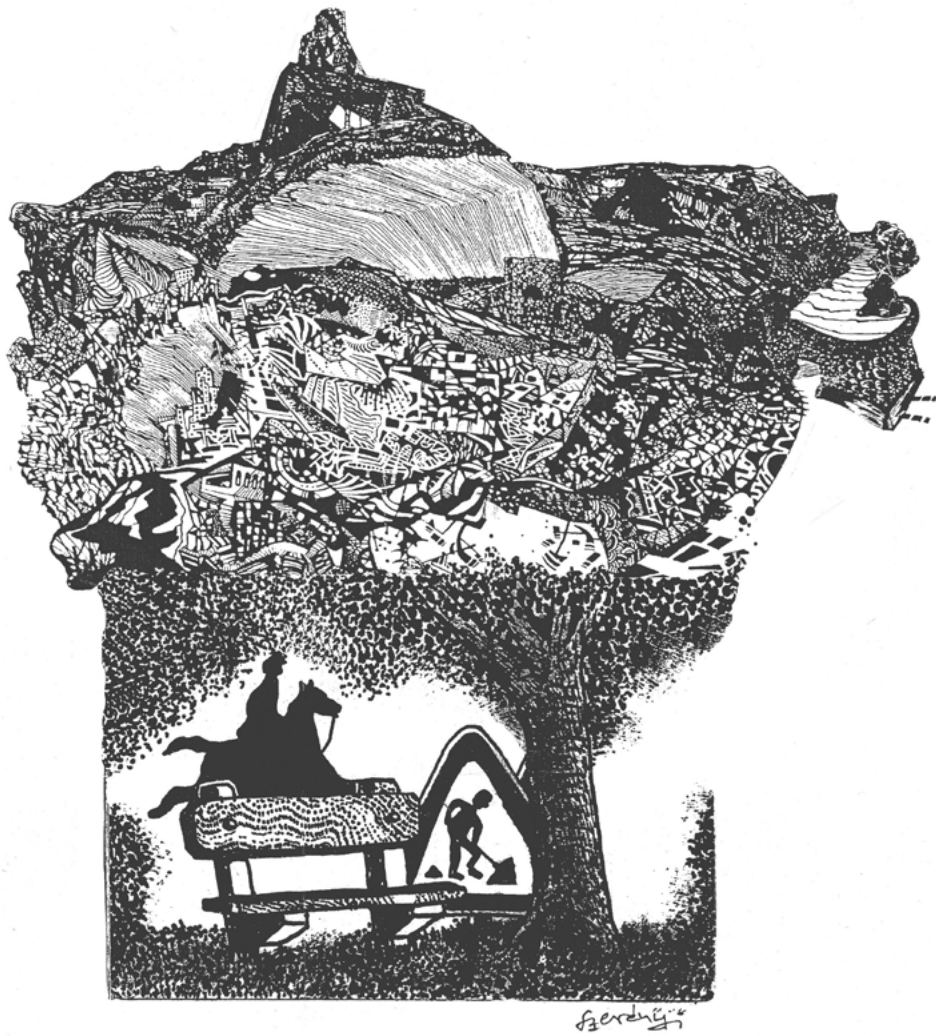
[53] Csizmadia, 1976, 68-70.; Hajdu, 1983, 16-21.; legújabban pedig ezzel (is) foglalkoznak Sallai Balázs munkái, pl. Sallai, 2021, 1-2.

IRODALOM

- Balázs, Péter. „Valóban abszolút volt-e a francia abszolút monarchia? Tocqueville és a 20. század végi történetírás.” *AETAS*, no. 3–4, 2004.
- Baumgart, Peter. „Absolutismus ein Mythos? Aufgeklärter Absolutismus ein Widerspruch?” *Zeitschrift für historische Forschung*, vol. 27, no. 4, 2000.
- Béli, Gábor. „Árpád-kori törvényeink.” *JURA*, no. 1–2, 2000.
- Benlarbi, Alexis, and Alexis De Carvalho. „Réformer et pacifier: L’Ordonnance de Moulins (1566).” *Academia.edu*, 2018, www.academia.edu/42701942/R%C3%A9former_et_pacifier_LOrdonnance_de_Moulins_1566_. Accessed 26 Sept. 2025.
- Birtsch, Günter. „Aufgeklärter Absolutismus oder Reformabsolutismus?” *Aufklärung*, vol. 8, no. 1, 1994.
- Bodin, Jean. *Az államról*. Gondolat, 1987.
- Bodnár-Király, Tibor. „Államleírás és a „statisztika elmélete” a 18–19. század fordulóján.” *Századok*, vol. 151, no. 5, 2017.
- Bodnár-Király, Tibor. *Államleírás és statisztika a 18–19. század fordulójának magyarországi eszmetörténetében*. PhD dissertation, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2018a.
- Bodnár-Király, Tibor. „Államleírás állam nélkül: A statisztikatudomány magyarországi előzményeiről.” *Kaleidoscope*, vol. 9, no. 17, 2018b. <https://doi.org/10.17107/KH.2018.17.197-222>.
- Bodnár-Király, Tibor. „State Description without State: On the Antecedents of the Statistical Gaze in Hungary.” *Historical Studies on Central Europe*, vol. 2, no. 2, 2022, <https://doi.org/10.47074/HSCE.2022-2.07>.
- Bónis, György. „A személyes királyság kora.” *Emlékkönyv Illés József tanári működésének 40. évfordulójára*, edited by Ferenc Eckhart and Alajos Degré, Stephaneum Nyomda, 1942.
- Bónis, György. *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Osiris, 2003.
- Both, Ödön. *Fejezetek a Nyugat-európai állam- és jogtörténet köréből*. JATEPress, 1997.
- Csizmadia, Andor. *A magyar közigazgatás fejlődése a 18. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Akadémiai, 1976.
- Davies, Norman. *Európa története*. Osiris, 2002.
- Demel, Walter. *Vom aufgeklärten Reformstaat zum bürokratischen Staatsabsolutismus*. Oldenbourg, 2020, <https://doi.org/10.1524/9783486709261>.
- Duchhardt, Heinz. „Die Absolutismusdebatte – eine Antipolemik.” *Historische Zeitschrift*, vol. 275, no. 2, 2002, <https://doi.org/10.1524/hzhz.2002.275.jg.323>.
- Elias, Norbert. *Über den Prozeß der Zivilisation*. Suhrkamp, 1976.
- Gedeon, Magdolna. „A bányahivatalnokok jogi helyzete Magyarországon a 18. században.” *Pro Futuro*, vol. 10, no. 1, 2020a, <https://doi.org/10.26521/Profuturo/2020/1/7540>.
- Gedeon, Magdolna. *Abszolutisztikus törekvések a magyarországi ércbányászat és kohászat terén a 18. században*. Miskolci Egyetemi Kiadó, 2020b.
- Hahner, Péter. *A régi rend alkonya: Egyetemes történet 1648–1815*. Kronosz, 2024.
- Hajdu, Lajos. *A közjó szolgálatában*. Magvető, 1983.
- Heindl, Waltraud. „Verfassung als Verwaltung – das neoabsolutistische Experiment.” *Die Habsburgermonarchie und die Slowaken 1849–1867*, edited by Dušan Kováč, Arnold Suppan, and Emilia Hrabovec, Academic Electronic Press, 2001.
- Hellmut, Eckhart. „Der Staat des 18. Jahrhunderts: England und Preußen im Vergleich.” *Aufklärung*, vol. 8, no. 1, 1994.
- Kavanova, Olga. *Szorgalom, becsvágy és karrier: A Habsburg Monarchia hivatalnoki kara a felvilágosult abszolutizmus időszakában*. HUN-REN BTK Történelmi Intézet, 2025.

- Kelemen, Miklós. „Kormányzás és közigazgatás – a közigazgatás történeti kialakulása, fogalma.” *Összehasonlító jogtörténet*, edited by András Földi, ELTE Eötvös Kiadó, 2018.
- Képes, György. *Abszolutizmusok az európai és magyar alkotmánytörténetben*. ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, 2010, majt.elte.hu/media/49/d1/5a0cf759f78cda-7959a25ac012e75d0104fdca8de292670426a4f0e2d3e5/MAJT-segedanyagok-kepes-Abszolutizmusok.pdf. Accessed 12 Sept. 2025.
- Képes, György, editor. *Az abszolút monarchia*. Gondolat, 2011a.
- Képes, György. „Svédország alkotmánya és közigazgatása Gustav Vasától XII. Károlyig (1523–1718).” *Jogtörténeti Szemle*, no. 3, 2011b.
- K. Lengyel, Zsolt. „Neoabszolutizmus vagy önkényuralom?” *AETAS*, no. 3, 2008.
- Koi, Gyula. *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése*. Nemzeti Közzolgálati és Tankönyv Kiadó, 2014a.
- Koi, Gyula. „A közigazgatás-tudomány kezdetei és a Polizeiwissenschaft szerepe Magyarországon.” *Állam- és Jogtudomány*, vol. 55, no. 2, 2014b.
- Korpás, Zoltán. „A fiskális-katonai állam és a Katolikus Monarchia a 16–17. században.” *Századok*, vol. 152, no. 5, 2018.
- Kosáry, Domokos. „Felvilágosult abszolutizmus – felvilágosult rendiség?” *Történelmi Szemle*, vol. 19, no. 4, 1976.
- Koser, Reinhold. „Die Epoche der absoluten Monarchie in der neueren Geschichte.” *Historische Zeitschrift*, vol. 61, 1889.
- Kökényesi, Zsolt. „Kiváltságosok az állam és a közjó szolgálatában: Joseph von Sonnenfels nemesség koncepciójáról.” *AETAS*, no. 3, 2013.
- László, Balázs. „Királyi jog az Aranybullákban.” *JURA*, vol. 23, no. 1, 2017.
- László, Balázs. „A király közbjogi állása II. András Aranybulláiban.” *De iurisprudentia et iure publico*, vol. 17, no. 3, 2023.
- MacHardy, Karin Jutta. *War, Religion and Court Patronage in Habsburg Austria: The Social and Cultural Dimensions of Political Interaction, 1521–1622*. Palgrave Macmillan, 2003, <https://doi.org/10.1057/9780230536760>.
- Marczali, Henrik. *Az abszolutizmus kora*. Franklin–Révai, 1902.
- May, Louis Philippe. „Despotisme légal et despotisme éclairé d’après Le Mercier de la Rivière.” *Bulletin of the International Committee of Historical Sciences*, vol. 9, 1937.
- Mezey, Barna. „A modern állam születése.” *Rubicon*, no. 8, 1997.
- Mezey, Barna, and Zoltán Szente, editors. *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet*. Osiris, 2003.
- Molnár, Erik. „Az abszolutizmus gazdasági és társadalmi alapjai Európában.” *Válogatott tanulmányok*, edited by Erik Molnár, Akadémiai, 1969.
- Oestreich, Gerhard. „Strukturprobleme des europäischen Absolutismus.” *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, vol. 55, 1969.
- Pálffy, Géza. *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. MTA BTK Történelemtudomány Intézet, 2022.
- Pálvölgyi, Balázs. „Franciaország államtörténete.” *Egyetemes államtörténet I*, edited by Éva Jakab and Attila Pókecz Kovács, Dialóg Campus, 2019.
- Price, Roger. *Franciaország története*. Maecenas, 1994.
- P. Szabó, Béla. *A német politikatudomány hatása a magyar államtani gondolkodásra a 17. században: Magyarországiak politikatudományi disputációi*. Nemzeti Közzolgálati Egyetem, 2020.
- P. Szabó, Béla. „Polizei in Ungarn und Siebenbürgen im 16–18. Jahrhundert.” *Europäische Impulse in der Entwicklung der Rechtskultur im Karpatenbecken: Ausgewählte Studien*, edited by Béla P. Szabó, Gondolat, 2023.

- Reinalter, Helmut, editor. *Lexikon zum Aufgeklärten Absolutismus in Europa*. Böhlau, 2005.
- Reinalter, Helmut, and Harm Klüeting, editors. *Der Aufgeklärte Absolutismus im europäischen Vergleich*. Böhlau, 2002.
- Roscher, Wilhelm Georg. „Umrisse zur Naturlehre der drei Staatsformen.” *Allgemeine Zeitschrift für Geschichte*, vol. 7, 1847.
- Sallai, Balázs. „„Cikornyásan terjedős, nagyképűen homályos”: Reformtörekvések a magyar hivatalnoki nyelvhasználat javítására a 20. század első felében.” *Magyar Jogi Nyelv*, no. 1, 2021.
- Sashalmi, Endre. *A nyugat-európai államfejlődés vázlata*. Pannonica, 2006. pp. 128-150.
- Sashalmi, Endre. „Az abszolutizmus: az abszolút monarchia elmélete.” *Az abszolút monarchia*, edited by György Képes, Gondolat, 2011.
- Sashalmi, Endre. „Az abszolutizmus – Mítosz és valóság: Egy történelmi terminus historiográfiája.” *Az abszolutizmus kora*, edited by Anna Dévényi, András Forgó, and Zoltán Gőzsy, Kronosz, 2019.
- Stipta, István. „Az abszolutizmus állama.” *Rubicon*, no. 8, 1997.
- Stipta, István. „Az abszolutizmus és a felvilágosult abszolutizmus államszervezeti jellegzetességei.” *Facultas nascitur: 20 éves a jogászképzés Miskolcon*, edited by József Szabadfalvi, Bíbor, 2001.
- Szűcs, Jenő. *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. Magvető, 1983.
- Takács, Péter. *Az államok rendszertana és tipológiája*. Gondolat, 2023.
- Tevesz, László. *A liberális magyar nemzetfogalom kialakulása*. PhD dissertation, Eötvös Loránd Tudományegyetem, <https://doi.org/10.15476/elte.2015.069>.

Szerényi Gábor grafikája